

طرح یک ایده:

راستی آزمایی دست خط مؤلفان نسخه‌های خطی فارسی و عربی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی

■ ناهید باقری خرم‌دشتی | عضو هیأت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

چکیده

مؤلفان، در گذشته آثارشان را یا به دست خود یا به وسیله کاتبی دیگر نگارش و املاء می‌کردند. نگارش اثر نیز گاهی در حضور مؤلف و گاهی در غیاب او صورت می‌گرفت که در صورت غیبت، در زمانی دیگر جهت تأیید، به او ارائه می‌شد؛ به اضافه این نکته که برخی آثار نیز بعد از مرگ مؤلف، نگاشته می‌شدند. اینگونه تفاوت نگارش‌ها، از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی نسخ توسط فهرست‌نگاران به شمار می‌رود. برخی فهرست‌نگاران، در اسناد دقیق دست‌خط نسخه، دچار ابهام شده و بدون مستندات کافی، آن را به اسم همان کاتب اثر نسبت می‌دهند، همچنین ممکن است به دلیل خط‌خوردگی‌های ناشی از عدم دقت کاتب، نسخه موجود را با نمونه اولیه و مسوده مؤلف، یکی انگارد؛ بدون آنکه به دیگر عوامل، همچون جنس کاغذ و سبک خطاطی در شناخت دست‌خط دقت کنند. از این‌رو، ضروری است، با بررسی تاریخ نگارش اثر و نیز در صورت امکان، مقایسه با نمونه‌های دیگری از دست‌خط مؤلف، درستی انتساب آن را با سنجش بیشتری ارزیابی کنند. بدین منظور، طرح پژوهشی حاضر، درصدد گردآوری اطلسی از دست‌خط مؤلفان است، تا فهرست‌نویسان نسخه‌های خطی از آن به‌عنوان مرجع شناسایی مهم در جهت راستی‌آزمایی دست‌خط مستند از غیرمستند استفاده کنند، همچنین اگر پژوهشگری برای احیای نسخه‌ی خطی و چاپ کتاب، با متون متعدد و متفاوتی مواجه شود و در صدد یافتن نسخه اصلی با دست‌خط مؤلف، یا حتی نسخه صحیح‌تر باشد، با ارجاع و استناد به اطلس مذکور، به این مهم دست پیدا خواهد کرد. علاوه بر این، اطلس مذکور می‌تواند به‌عنوان راهنما، در خرید نسخه‌های خطی اصلی و جعلی، مورد استفاده قرار بگیرد.

بایسته‌ها و ضرورت این پژوهش: پژوهشگرانی که قصد فهرست‌نویسی، تصحیح و احیاء نسخه‌های خطی فارسی و عربی را دارند، ضروری است با مراجعه به اطلس دست‌خط مؤلفان، به عنوان مرجعی جهت تشخیص اصیل و غیراصیل بودن نسخ، مستندات را دریافت کنند که مرتبط با برخی نیازهای کتابشناسی، نسخه‌شناسی و استناددهی است. با بررسی و نقد دست‌خط نسخه‌های گوناگون و مقایسه و تطبیق آن‌ها با اطلس مذکور، با اطمینان بیشتری می‌توانند دست‌خط مؤلف را از نسخه جعلی تشخیص داده و اثبات کنند. طرح پژوهشی حاضر، در همین راستا، درصدد رسیدن به پاسخ برخی پرسش‌ها و نیز دغدغه‌هایی مهم است، پرسش‌هایی چون:

- فهرست‌های نسخ خطی در مورد شناسایی دست‌خط مؤلف، تا چه اندازه قابل اعتماد و استناد است؟

- چقدر و چگونه به نسخه‌هایی فروشی، با ادعای اصالت و استناد دست‌خط مؤلفان مشهور، می‌توان اعتماد کرد؟

- راهکارهای تشخیص و معرفی نسخه‌های خطی اصیل چیست؟

- تدوین شیوه‌نامه‌ای جهت تشخیص دست‌خط مؤلف، برای راهنمایی پژوهشگرانی که قصد تصحیح متون کهن را دارند، چقدر عملی است؟

روش گردآوری اطلاعات و مرزهای پژوهش

نزدیک به ۴۷۰۰ نسخه با تکیه بر کلید واژه «خط مؤلف» در جست‌وجوی پیشرفته برنامه «رسا»، در پایگاه دست‌نوشته‌ها و مواد گرافیکی، گزینش و اطلاعات آن در دسته‌های صدتایی در جدول اکسل و بر اساس عنوان، مؤلف، تاریخ تألیف، موضوع و زبان اثر، دسته‌بندی شده است. مهم‌ترین روش گردآوری اطلاعات، بازدید یکایک نسخ خطی و تطبیق آن با معیارهای لازم در بازشناسی خط مؤلف است. میدان و حوزه مطالعاتی ایده مورد نظر، فهرست نسخه‌های عربی و فارسی فهرست‌بندی شده تا سال ۱۴۰۰ ش. در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران است. بدین منظور، در ابتدا فهرست کوتاهی از اطلاعات لازم همچون، شماره بازیابی، عنوان، مؤلف، تاریخ تألیف، موضوع و زبان اثر استخراج گردیده، سپس اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی براساس تاریخ نگارش، موضوع و زبان اثر به‌طور مجزا مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه با مقایسه هر کدام از نسخه‌ها با دیگر نمونه‌ها، درستی انتساب دست‌خط مؤلف ارزیابی شده است. در این بررسی‌ها، «خط مؤلف» عبارتی حائز اهمیت بوده و منظور از آن، نسخه‌هایی است که شخص مؤلف، نگارنده نسخه است و نه نسخه‌هایی که در زمان حیاتش به او عرضه یا در حضور او به نگارش درآمده است.

گام‌ها و مراحل تحقیقاتی

گام ابتدایی با گردآوری اطلاعات اولیه، درصدد به دست آوردن تعداد و انواع نسخه‌های موجود بود، که

این تعداد به دست آمد:

- ۶۳۴ نسخه عربی و فارسی با دست خط مؤلف؛
- ۲۶۱ نسخه عربی و ۲۹۸ نسخه فارسی دست خط مؤلف بر اساس زبان نسخه؛
- نسخه‌های دست خط مؤلف بر اساس تاریخ نگارش نسخه، شامل:

۱۹۸ نسخه متعلق به قرن ۵۱۴.ق؛

۲۹۷ نسخه متعلق به ۵۱۳.ق؛

۴۶ نسخه متعلق به ۵۱۲.ق؛

۵۵ نسخه متعلق به ۵۱۱.ق؛

۱۲ نسخه متعلق به ۵۱۰.ق؛

۸ نسخه متعلق به ۵۰۹.ق؛

۷ نسخه متعلق به ۵۰۸.ق؛

۳ نسخه متعلق به ۵۰۷.ق؛

۱ نسخه متعلق به ۵۰۶.ق.

۱۱ نسخه بدون زمان مشخص.

گام دوم مربوط به تحلیل داده‌هاست که امید است به زودی انجام گیرد و طرح پژوهشی مذکور در راستای رسیدن به این مهم است. در ادامه و برای آشنایی خوانندگان و مخاطبان طرح، سه نمونه از نسخه‌های قرون مختلف، ارائه شده است.

لعلنا نفس
 فانها ناكل وتشرب وتجمع القوت وتشا كح وتتوالد مع انك قادر على ان تصير
 من جملة الملكة المقربين باستعمال قوتك في العلم والعمل بل اعظم الملكة
 عين محسرات المين فتنهوا معشر اخواني واحبائي ايقظنا الله واياكم
 من غفلتكم واعثهوا ايام هيلتكم وتلا فواتق بيطكم قبل زوال الايام
 وفوت الاوان والحصول في خسران فيا لها حسرة لا يتدارك فاطها
 وندامة يجلد محشها بنهنا واياكم من مراقب الطيبه جلد باق من ايام
 هذه المهله مصر وفا على علوم الشريفة واحلنا جميعا في دار الكرامة
 بمنازلها الرضية انه اكرم الاكرمين واجود الاجودين وعلى هذا القدر
 نختتم الرسالة حامدين لله تعالى مصليين على خاتم الرسالة وعلى
 اهل العصمة والعدالة مسلمين مستغفرين من ذنوبنا انه غفور رحيم
 آمين رب العالمين فرغ منها مؤلفها الفقير الى عفو الله تعالى وهجرته
 زين الدين علي بن احمد الشايجي العاملي ضحى يوم الخميس العاشر من شهر ربيع الثاني
 سنة اربع وخمسين وتسعمائة تقبلها الله رحمة وتلقاها
 بيد كرمه ورأفته انه جواد كريم ولحمده وحده وصلواته على محمد وآله الطاهرين
 تمت بالقاهرة المحررة المحمدية حامدا
 ومصليا

دست خط شهيد ثانی - نسخه شماره بازيابی ۶۷۵۸

